

18. Даниелян В.М. Особенности композиции языка научно-технической статьи. – Науч.-техн. инф. – Сер. I. – 1971. – № 1. – С. 25–27.

19. Пумпянский А.Л. Информационная роль порядка слов в научно – технической литературе. – М.: Наука, 1974. – 247 с.

20. Сорокин Ю.А., Тарасова Е.Ф. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция // Оптимизация речевого воздействия. – М.: Наука, 1990. – С. 180–186.

Андрій Кривий

ДЕФІНІЦІЯ ПОНЯТЬ АРГУМЕНТАТИВНОГО ДИСКУРСУ

Поняття "дискурс" є одним з головних понять сучасної лінгвістики. Дискурс (від французького слова *discours* – мовлення) – "зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними, соціокультурними, прагматичними, психологічними та іншими факторами; це – текст, взятий в понятійному аспекті; це – мовлення, що розглядається як соціальне явище, дія, як компонент, що має місце у взаємодії людей і механізмах їх свідомості. Дискурс – це мовлення, занурене в життя" [1, 136–137].

Сучасні уявлення про дискурс відображають весь хід розвитку сучасної лінгвістичної науки. У першій половині ХХ сторіччя мовознавство протягом тривалого періоду було сконцентроване над однією з двох діалектично взаємопов'язаних сторонах мови – мовній системі, але, починаючи з другої половини 60 років, центр уваги лінгвістів переноситься на іншу сторону цієї діалектичної єдності – мовленнєву діяльність та її продукт – дискурс, формальні характеристики якого вперше отримав З. Харіс в 1952 році.

Теорія дискурсу як прагматичної форми тексту бере свій початок у концепції Е. Бенвеніста, котрий розмежовував план розповіді (*recit*) і план дискурсу – мови, "що присвоюється мовцем". "Мовлення (*discours*) слід розуміти при цьому в найширшому сенсі, як будь-яке висловлювання, що вимагає наявності мовця та слухача, і намір першого впливати певним чином на іншого, а відтак, розмежування між історичною розповіддю (*recit*) і мовленням (*discours*) ніяким чином не співпадає з різницею між писемною та усною формами мови" [4, 276–299].

Під такими термінами, як "лінгвістика тексту" (теорія тексту), "аналіз дискурсу", а також "аналіз конверсаційний" лежить пласт досліджень в просторі мовної комунікації, на основі якої, власне, і приймаються такі визначення. Текст тут не буде тлумачитись як формальна одиниця. Оскільки на елемент розповіді не може впливати ні величина тексту, ні його складність, ні інші формальні елементи розповіді, до того ж формами переказу комунікативного тексту можуть бути як графічна, так і фонічна. Тому вірогідним буде тут приймати функціональну інтерпретацію тексту як комунікативне явище.

Предметом нашого зацікавлення є комунікативна поведінка людини, а також її відмежування в мовному, ситуативному, когнітивному планах, а також в плані культури.

У традиційній лінгвістиці тексту визначення тексту тісно пов'язується з поняттям писаного тексту, в той час, як конверсаційний аналіз із задоволенням послуговується такими термінами, як "висловлювання", "розмова", а також "дискурс". Цей стан є, зрештою, відображенням колись канонічного поділу на усну і писемну мову, в той час, коли в світлі сьгоднішніх досліджень у мовній комунікації ця розбіжність була піддана глибокій ерозії.

Аналізуючи поняття тексту з погляду польської лінгвістичної школи, М. Добжинська звертає увагу на ще один аспект вживання термінів "текст" і "розповідь". Диференціація вживання цих термінів, на її думку, можлива з внесенням опозиції і типу. У цей спосіб термін "текст" може з'явитись у той час, коли мова йде про "найбільш узагальнену абстрактну структуру мовного комунікату", розповідь, натомість, може означати "певний окреслений текст, а отже, конкретний дослівний переказ, що виконується певною особою в цьому акті комунікації і володіє усіма ознаками індивідуального вживання мовних елементів" [6, 9].

У дослідженнях польських лінгвістів на матеріалі польської мови визначення терміна "дискурс" прослідковується на функціональному рівні в доволі обмежених рамках. Це пов'язано з тим, що до уваги береться радше "усна розповідь", ніж розповідь на письмі. А оскільки це справа суттєва, то дискурс пов'язується тут з таким висновком: розповідь, що

аргументативно оперована і побудована в чіткому логічному порядку, тлумачиться як протипага розповіді, в якій першазивний елемент домінує над експресивним. Виходячи з вищенаведеного, дефініція прикметника "дискурсивний" з енциклопедичного погляду пов'язується з типом логічного мислення [10, 489]. З іншого боку, термін "дискурс" нерідко з'являється в пресі, де він являє собою нечітке поняття мовної комунікації.

На теренах англійської мови термін "дискурс" прижився більшою мірою як у розмовній мові, так і в мовознавчій термінології. Він означає не тільки усний обмін думками, тобто, розмову, спілкування, але й в розмовній мові функціонує в ширшому сенсі, а саме як "впорядкована розповідь в усній мові, або на письмі" [11, 326]. Словник [11] визначає, зрештою, як архаїчне відношення того терміна до функції синоніма "раціональність", а отже, здатність до логічного впорядкування думки.

У порівнянні з англомовною традицією термін "дискурс" не є таким поширеним у польській літературі, що займається проблемами людського взаєморозуміння. Як форма відношення до цілісної системи спілкування, він з'являється інколи в наукових працях гуманітарного профілю, зокрема соціологічного. З'являється він також і в лінгвістичній літературі. Наприклад, М. Грабіас відносить дискурс до поняття суспільної інтеракції, яка здійснюється за участю мови, а також визначає її як хід мовних поведінок, об'єкт яких залежить від того, хто говорить, до кого, в якій ситуації і з якою метою" [8, 112]. З цього випливає типово соціолінгвістичний погляд на явища дискурсу, який не вичерпує розуміння цього поняття на потреби лінгвістики тексту, оскільки є з ним спільним.

Для побудови поняття дискурсу в межах польської теорії тексту особливе значення мають наукові роздуми Лабохи. Дискурс вона розуміє як "норму або стратегію, котра застосовується в процесі творення тексту і розповіді", а також встановлює, що підставою цієї стратегії є "суспільні і культурні зразки, які складаються для цієї норми", а її ефектом – текст або розповідь з певними означальними рисами. В цьому розумінні дискурс належить до посередньої площини між мовною системою та її реалізацією в конкретних актах мови. Посилання на нього дозволяє нам описувати прагмалінгвістичні явища, залишаючись одночасно ближче до лінгвістики тексту.

Як стверджує Лабоха, поняття дискурсу "імплікує ставлення до ситуації акту мови, наміру та цілі мовця і реципієнта, залишаючись водночас поняттям внутрішньотекстовим" [9, 56]. У своїх наукових поглядах вона дотримується концепцій французьких лінгвістів тексту, котрі розвивають теорію Бенвеніста, за якою кожен текст може розглядатись на рівні історії і дискурсу. У своїй концепції дискурсу Лабоха явно приєднується до теорії категорій мови (жанрів) М. Бахтіна. З погляду Бахтіна, людина говорить не думками, а категоріями мови (жанрами), тобто відносно схематизованими типами розповіді, в залежності від ситуації, теми, типу суспільного контакту чи функції акту мови. Бахтін виділяє первинні і вторинні жанри. Перші він пов'язує з усними розповідями, натомість другі – в генетичному розумінні опозиції – з розповідями письмового характеру, що функціонують у спеціалізованих галузях практичної суспільної діяльності, а отже, у сфері культури, літератури, науки. Бахтін тим самим стверджує, що зовнішні комунікаційні обумовленості – суспільні та культурні – призводять до того, що в мові створюються відносно стабільні типи розповіді. Дослідні постулати Бахтіна, безсумнівно, ставлять його серед співтворців теорії тексту. Тим більше, що ці постулати стають актуальними і значущими саме сьогодні, коли багато дослідників формулюють своє зацікавлення комунікацією не в категоріях тексту, а в категоріях дискурсу.

Різницею в пріоритетах (мова усна – мова письмова) наукових кіл послуговувала певна термінологічна плутанина. Визначення "лінгвістика тексту" походить від німецького "Textlinguistik". Відтак, першим увів цей термін Вайнріх в 1967 році в своїй праці "Syntax Als Dialektik". В англійському мовознавстві не було усталеного терміну для дослідження тексту. Як зауважує де Богранд, дехто звик трактувати аналіз дискурсу як англійський еквівалент німецького слова Textlinguistik. Тим часом не піддається сумніву той факт, що на початковому етапі обидві галузі поєднало ліквідування бар'єрів понять, що становили собою своєрідні межі лінгвістичних досліджень.

На початку 70-х років автономія цих обох дисциплін стає справою вельми сумнівною. Результатом цього є еволюція цих галузей, рівно ж як і генеральні зміни в поглядах на мовні зв'язки. У 80-х роках доходило до фактичної нівеляції відмінності між поняттями "текстовий" і "дискурсивний".

На теренах англійської мови визначення "discourse analysis" стає відправним пунктом для досліджень у широкому розумінні аспектів структури функціонування текстів письмових і усних. Так, праця Стабса "Discourse Analysis" фактично присвячена розмовному аналізу, хоча у вступній частині автор виявляє зацікавлення також у ділянках письмових текстів. Близькою до цієї праці є "Approaches To Discourse", видана Шифріном у 1994 році. Письмові тексти знаходяться у центрі уваги в ряді інших праць, у назві яких міститься слово "Discourse", авторами яких є Кук, МакКарті, Ренкем та Сколлон.

У своїй початковій фазі лінгвістика тексту в основному зосереджувалась на пошуках формальних показників текстуальності. Це означало тлумачення тексту як готового продукту, особливому елементу якого приписується певна комунікативна функція.

Прийнята у цій праці концепція дискурсу є якоюсь мірою узгоджена з інтерпретацією цього поняття Лабохою. Вона приймає дискурс як початковий пункт для аналізу тексту. Погоджуючись з нею, можемо стверджувати, що поняття дискурсу дозволяє нам перейти межі тексту, тим самим подолати численні обмеження в традиційній теорії тексту, залишаючись, однак, поблизу неї. Це дає нам можливість збагатити наше розуміння явищ мовної комунікації. Дефініція дискурсу, за Лабохою, не приймає, однак, *expressis verbis*, оскільки, як нам видається, вона не взаємодіє з концепціями, що подаються нижче. Мова йде про такі елементи, як норма тексту, стратегія, форма застосування в процесі творення тексту. Місце норми займає тут прототип тексту, скорельований з прототипом ситуації. Акцент робиться на динаміку дискурсивних стратегій, які є частково суперечливими, а частково узгоджувальними при виборі і перетворенні різних типів інформації в дискурсі. Йдеться про постійне контролювання перебігу процесів спілкування.

Початковим пунктом у дефініції понять аргументативного дискурсу є, власне, саме поняття аргументації, яка є видом комунікативної діяльності суб'єкта, що поєднує вербальні, невербальні та екстралінгвістичні компоненти з метою переконання адресата шляхом обґрунтування своєї позиції. Під час аргументації комунікант виступає як мовна особистість і демонструє свою мовну, комунікативну і лінгвістичну компетенцію. На мовне оформлення аргументації мають вплив знання аргументатора, його уявлення, увага, кмітливість, система цінностей, епістемічний та емоційний стан в аргументативній ситуації, а також соціальний статус і соціальні ролі, які він виконує.

Як когнітивний процес аргументація пов'язана зі сприйманням та породженням інформації, визначенням істинності (переважно у межах концептуального світу комунікантів), а головне, з широкою інтерпретацією фактів, результатом якої є часткова корекція моделі світу, зміна або створення відповідного ментального простору в адресата. Когнітивна діяльність суб'єкта у будь-якому випадку є ментальним процесом, але особливість аргументації пов'язана з мобілізацією індивідуальних знань, активізацією різних видів пам'яті для пошуку релевантних аргументів з метою забезпечення доказовості та переконливості.

Ментальний крок, що залишає аргументація у свідомості адресата, є результатом обґрунтування суджень, переконування за допомогою логічних і позалогічних (емоційно-психологічних) прийомів і методів. Використання мови як інструменту переконання переводить аргументацію в комунікативний процес, метою якого є знищення когнітивного та/або аксіологічного дисонансу між аргументатором та реальним або гіпотетичним адресатом. Переконання адресата аргументатором, що є стратегічною метою аргументації, вказує на діалогізм як засіб організації аргументації, на наявність постійного або зворотного зв'язку, інтеракційний характер аргументації. Ми погоджуємося з доведенням того факту, що аргументація у комунікації значно ширша, ніж у логіці. Логічний мінімум є лише основою аргументації. Тому аргументи в комунікації, на відміну від логіки, мають такі параметри, як релевантність, достатність, прийнятність.

Протириччя між опонентами не завжди призводить до конфлікту, але завжди створює атмосферу конфліктності. У комунікації конфліктність передбачає можливість узгодження

позицій комунікантів шляхом переговорів, тобто шляхом аргументації. Потенційний консенсус робить аргументацію доцільною. "Врахувати невербальні аргументативно значущі компоненти комунікації, широке коло різноманітних антропологічних і соціокультурних факторів дозволяє поняття аргументативного дискурсу. Аргументативний дискурс можна визначити як мовлення у соціально-регламентованій ситуації з метою створення когнітивного та/ або аксіологічного унісону" [3, 78]. Аргументативний дискурс реалізується як переговори, що мають дві основні форми – дискусію та суперечку. У дискусії перевагу має раціональна аргументація, суперечка відповідає емотивній аргументації.

Раціональність при аргументації передбачає квантування інформації з урахуванням психологічних особливостей її сприймання, дотримання логічних правил, використання верифікованих думок, експлікацію причинно-наслідкових відносин. Ціннісна орієнтація аргументації автоматично означає відхід від раціональності, тому що цінності мають в своїй основі оцінку (емоційну – не раціональну), тобто ірраціональний фактор. Поєднання логіки (логічний мінімум), істинності, емоційності забезпечує прагматичний оптимум. Обернено пропорційними виявляються при аргументації також раціональність та емоційність.

Вираження незгоди ініціює аргументацію. Аналіз аргументативного дискурсу вказує на те, що маркером дисонансу між комунікантами конфліктності можуть бути будь-які висловлювання, переривання, а також невербальні засоби комунікації (погляд, жест). Проте переважають різноманітні засоби вираження значення заперечення. У демонстративній фазі конфлікту переважають короткі речення зі спрощеним синтаксисом, емоційно-маркована лексика, імперативи. Комуніканти переходять від "Я-тверджень" до "Ви-тверджень", які у конфліктній ситуації виражають докір, незадоволення. У "Ви-твердженнях" також часто використовується заперечення (You never liked me!). У спонтанній аргументації переважають найбільш частотні слова, прості синтаксичні конструкції, не ускладнені сірконстантами. Саме тому за наявності високого емоційного напруження комуніканти використовують кліше і не виходять за межі комунікативних стереотипів. Для емотивної аргументації притаманним є помітне зниження рівня абстрагування. Цим пояснюється майже повна відсутність абстрактних іменників в емотивній аргументації, з наступним витісненням конкретних іменників особовими займенниками, навіть у мовленні комунікантів, відомих як мовні особистості з високим рівнем мовної та комунікативної компетенції.

Повертаючись до питання про визначення дискурсу, слід зазначити, що дискусивною залишається проблема співвідношення тексту та дискурсу. Текст – більш загальне поняття, ніж дискурс. Дискурс, як було зазначено вище, це мовлення, "занурене в життя", тому термін "дискурс", на відміну від терміну "текст", не можна застосовувати до стародавніх текстів, зв'язки яких з живим життям не відновлюються безпосередньо. Якщо під текстом розуміють "абстрактну, формальну конструкцію", то під дискурсом – "різноманітні види її актуалізації, що розглядаються з погляду ментальних процесів та у їх зв'язку з екстралінгвістичними факторами" [5, 136–137]. І якщо, як зазначає Г. Крес [9, 27], дискурс – категорія, яка постає як особлива соціальна данність, то текст-категорія, яка належить до мовної сфери. Дискурс завжди є текстом, але зворотне твердження – неправильне, оскільки не будь-який текст є дискурсом. Якщо текст може складатись з послідовних мовних одиниць будь-якого порядку, то дискурс являє собою тільки послідовність комунікативних одиниць мови, пов'язаних між собою за змістом, і така зв'язність повинна бути виражена лінгвістичними засобами. Прояв комунікативного механізму адресованості тексту в межах дискурсу "інкорпорує принаймні два аспекти передбачуваного розшифрування дискурсу: змістовно-тематичний та синтактико-комунікативний" [1, 66].

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс // ЛЭС. – М.: Наука, 1990. – С. 136–137.
2. Баранов А.Н. Аргументация как языковой и когнитивный феномен // Речевое воздействие в сфере массовой коммуникации. – М.: Наука, 1990. – С. 40–52.
3. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации. – К.: КГУ, 1997. – 312 с.
4. Бенвенист Э. Общая лингвистика: Пер. с фр. – М.: Прогресс, 1974. – 448 с.
5. Воробьева О.П. Текстовые категории и фактор адресата. – К.: Вища школа, 1993. – 200 с.

6. Dobrzynska T. (red.) Teoria tekstu. Zbiór studiów. – Wrocław: Ossolineum, 1986. – 189 s.
7. Grabias S. Język w zachowaniach społecznych. – Lublin: Wydawnictwa UMCS, 1994. – 354 s.
8. Kress G. Text and Discourse // Handbook of Discourse Analysis / Ed. by T.A. van Dijk. – London: Academic Press, 1985. – Vol. 4. – Discourse Analysis in Society. – P. 27–42.
9. Labocha J. Tekst, wypowiedz, dyskurs. – W.: Gajda S, Balowski M., 1996. – S. 49–53.
10. Słownik Języka Polskiego. – PWN Warszawa: 1978. – 489 s.
11. Webster's New Collegiate Dictionary, 1977. – P. 326.

Мирослава Лебеда

КОМУНІКАТИВНИЙ ТА ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ТЕКСТУ "РЕЦЕНЗІЙ НА НОВУ ПОДІЮ КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ У ФРАНЦІЇ"

Рецензія існує в пресі і виконує дві суперечливі функції: по-перше, – це стаття в науково-публіцистичному чи публіцистичному стилі, тобто, служить просто для констатації та роз'яснення певної події чи явища; по-друге, будучи написаною з рекламно-інформаційним наміром, вона матиме відтінок критичного зауваження. Саме ця двозначність зумовила необхідність дослідження рецензії в комунікативному та прагматичному аспектах.

Дослідження висловлювань, призначених для виконання спонукальної дії в мові, проводилися у двох напрямках: структурно-семантичному і прагматичному. Наукові здобутки багатьох вчених, таких, як Т.Є. Авдеєнко, О.О. Леонт'єв, О.Г. Почепцов, доводять, що саме в умовах безпосереднього спілкування можна гарантувати розгляд цього питання. Ось чому, вивчаючи спілкування, потрібно звернути увагу на його складові: діяльність, мовленнєву діяльність та комунікацію.

Діяльність людини визначається як форма ставлення людини до навколишнього світу. При написанні рецензії такий підхід проявляється дуже вдало. І якщо кожна діяльність має свої компоненти (мотив, ціль, дії), то вони будуть притаманними і цьому жанрові: наявність мотиву – що зумовило рецензування; ціль – для чого вона служить; дії – пояснення автора та ставлення читачів.

Згідно з цим положенням логічно вивчати мовленнєву комунікацію як один із видів людської діяльності. О.Г. Почепцов наголошує, що в рамках цієї парадигми мовленнєву діяльність можна досліджувати двоюко: як діяльність суб'єкта та як діяльність інтрасуб'єкта [1, 40]. Суб'єктом в цьому випадку виступатиме рецензент, який виносить на розсуд своє ставлення до об'єкта критики, інтрасуб'єкт – в ролі читача, який або погоджується з думкою рецензента, або протестує.

Відомий вчений О.О. Леонт'єв аналізує комунікацію з точки зору психіки і стверджує, що комунікація є процесом, який відбувається як на рівні природної мови, так і на рівні вторинних знакових систем та формалізованих знаків [2, 13].

У процесі спілкування людина першочергово констатує наявність феномену мовлення, мовленнєвої діяльності. Мовленнєва діяльність і комунікація тісно взаємопов'язані, але не є тотожними. Розглядаючи їхнє співвідношення, є всі підстави запевнити, що мовлення не покриває всього процесу комунікації. Мовленнєва діяльність завжди відбувається цілеспрямовано, це найважливіша структурна частина комунікативної діяльності. Такий вид діяльності перебуває у залежності від контексту, поведінки, це одночасно і психологічний, і соціальний факт. Мовленнєва діяльність зумовлює взаємодію однієї особи з іншою.

У реальному процесі спілкування існує відповідність між конкретною ситуацією (діяльністю) та встановленням елементів висловлювання.

Констатуючи той факт, що на сучасному етапі лінгвістичних досліджень сосюрівська дихотомія "мова – мовлення" не забезпечує собі універсальної та обов'язкової стабільності й гарантованості, новою є тенденція до інтеграції їхніх тлумачень і категорій. Звісно, мова залишається статичною, упорядкованою системою, до того ж це соціальне явище. Але окрім цих ознак, вона вважається засобом накопичення та зберігання інформації і містить в собі знання про предмети та явища дійсності, досвід поведінки в типових умовах природного та соціального середовища. Мовлення вважається динамічною діяльністю, вона властива кожній людині.